

ÁLVAREZ, ROSARIO / MONTEAGUDO, Henrique (ed.) (2005): *Norma lingüística e variación. Unha perspectiva desde o idioma galego*. Santiago de Compostella: Consello da Cultura Galega; Instituto da Lingua Galega.

Norma i descripció. Una relació sinuosa

1. La (socio) lingüística catalana i la gallega, malgrat la proximitat espacial i la similitud de les realitats sociohistòriques de les comunitats lingüístiques respectives, no han aconseguit establir

llaços intel·lectuals sòlids. El posicionament acadèmic dels nostres investigadors, globalment favorable a les tesis de l'anomenat sector reintegracionista gallec, sens dubte ha tingut alguna cosa important a veure amb la poca sintonia que la nostra tradició ha mostrat amb el posicionament oficial, de catalogació aïllacionista, representant d'un idioma gallec individuament del diasistema luso-brasil·ler. En aquest sentit, m'agradaria deixar dit que a casa nostra urgeix una revisió crítica d'uns plantejaments que afavoreixen una interpretació massa automatitzada entre els processos secessionistes gallec i valencià. Dit d'una altra manera, la mirada catalana del cas gallec hauria de bandejar alguns apriorismes que històricament han distorsionat l'estudi d'una realitat complexa i amb una especificitat que la fa difícilment contrastable amb els nostres patrons.

El cas és que el sector oficialista gallec, en el marc d'un procés d'individuació a hores d'ara en fase de consolidació definitiva, ha bastit una doctrina codificadora que pren suport en una reflexió sociolingüística legitimadora de l'aposta secessionista. Així, el debat contemporani que ha generat —i genera— l'establiment d'un estàndard normatiu ens ofereix desenvolupaments teòrics força interessants al voltant de la conceptualització incardinada en la planificació del corpus. Una controvèrsia que en l'àmbit de la planificació de l'estatus es debat entre l'optimitat de circular en una comunitat comunicativa d'una gran potencialitat i el possibilisme d'un plantejament que circumscriu a la comunitat gallega la responsabilitat de capgirar el procés de substitució lingüística.

Siga dit d'entrada, doncs, que l'obra que em dispo a ressenyar posa damunt la taula els plantejaments normativitzadors del sector isolacionista, el sector, tot siga dit de passada, que monopolitza la intervenció codificadora a Galícia des de l'any 1982. Els editors del llibre, Rosario Álvarez i Henrique Monteagudo, en són dos representants signes. I les institucions patrocinadores, Consello da Cultura Galega i Instituto da Lingua Galega, oficialitzen la publicació. Un treball, deixeu-me dir-ho d'entrada i sense subterfugis, d'una vàlua acadèmica notabilíssima.

L'origen d'aquesta publicació es remunta a la celebració, a les acaballes del 2003, del seminari «Variación e prescripción». Organitzat per l'Instituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago de Compostela, la Facultade de Filoloxía va acollir unes jornades acadèmiques, amb un programa de ponències, comunicacions i taules redones que, en bona mesura, conforma l'índex del volum objecte de la nostra atenció. Una publicació que, d'altra banda, té com a precedents dos volums més, *Dialectoloxía e léxico*¹ i *A estandarización do léxico*, resultants a l'ensems de dos seminaris celebrats amb anterioritat.

La dicotomia *prescripció-descripció* o si es prefereix *norma-variació* oferirà als organitzadors una plataforma teòrica que, d'una banda, els permetrà donar compte de l'estat dels treballs sobre l'estandardització de l'«idioma galego», i, de l'altra, acollirà les reflexions suscidades per tres grans projectes gramatogràfics peninsulars: el castellà, el català i el portuguès. La lectura contrastiva de les quatre realitats lingüísticoculturals abordades constitueix, sens dubte, una de les bondats més celebrades del llibre.

2. En l'àmbit de la discussió teòrica, un bon grapat d'intervencions fan consideracions sobre la dificultat d'establir els límits entre norma i descripció, d'una banda, i, sobre la necessitat ineludible d'incorporar —això sí: de manera limitada— la variació geogràfica, social i estilística en la descripció gramatical. Així mateix, l'exposició dels projectes gramatogràfics anteriorment al·ludits, evidència d'una manera diàfana com els matisos que imposa la tradició i el mateix estat de l'estandardització de cada llengua acaben sent determinants a l'hora de consensuar els espais de frontera que delimita la conceptualització contrastada.

La magnitud del corpus d'aportacions del llibre no hauria de passar per alt una absència remarcable. Segons la meua opinió, la devoció lingüística dels investigadors acaba esdevenint determinant a l'hora d'interpretar la relació entre norma i variació. Sobta, doncs, la presència escadus-

1. Vid. *ER*, XXVI, 298-301.

sera de comentaris sobre l'emmarcament paradigmàtic dels diferents projectes gramatogràfics comentats. És per això que, abans de caracteritzar les diferents aportacions referides a les quatre llengües estudiades, assajaré de presentar uns apuntaments, de collita pròpia, sobre el concepte *norma*. Són unes reflexions complementàries a les aportacions teòriques que, de manera recurrent, ameren bona part de les intervencions.

Quan ens referim a la *norma* —talment que quan utilitzem el terme *gramàtica*— ens adonem de seguida de la multiplicitat de conceptes associats, en gran mesura condicionats per la teoria lingüística que els aixopluga. Aquesta interpretació ambigua —si es fa abstracció del paradigma lingüístic de referència— és una clamorosa anomalia que contradiu la univocitat que ha de presidir la caracterització terminològica en els llenguatges d'especialitat. En definitiva, hom podria determinar un contínuum que establiria tres àmbits d'estudi de la llengua: *a)* el de la llengua normativa, *b)* el de la llengua com a conjunt d'usos (normatius i no normatius), i *c)* el de la llengua com a reflex d'uns principis generals, estudiats des de diferents teories. De manera que, molt sovint, la indefinició de l'àmbit discursiu i de la devoció teòrica assumida esdevenen l'origen d'algunes batalles entre els lingüistes que s'ocupen d'aquestes qüestions.

Precisament per evitar possibles malentesos, esdevé fonamental abordar una breu anàlisi epistemològica que propicie una interacció fluïda, un trànsit amable entre la *norma*, la *gramàtica* i la *teoria lingüística*. Sens dubte, és en l'àmbit de la gramàtica tradicional on la norma mostra un protagonisme més destacat. La concepció prescriptiva de la gramàtica normativa es fonamenta en la catalogació maniquea dels fets lingüístics com a *correctes* o *incorrectes*. La complexitat d'una realitat lingüística molt més variada roman oculta davant un objecte d'estudi parcial, la llengua escrita i literària. En terminologia sociolingüística diríem que el centre d'atenció de la lingüística tradicional és el registre literari escrit de la varietat estàndard de les llengües.

En situar-nos en la lingüística estructural, la formulació de Coseriu (1952) de la terna *sistema, norma i parla* —elaborada com a resposta a la taxonomia saussureana *llengua i parla*— és de referència obligada. Com és sabut, el sistema (o la llengua) es presenta com un instrument abstracte i estructurat que possibilita la comunicació; la parla es concep com la concreció de la potencialitat del sistema; i la norma es defineix com un sistema de realitzacions concretes determinat socialment i culturalment. Coseriu ens mostra una realitat polinivellada, amb un àmbit social (norma), un d'experiencial (parla) i un altre de mental (llengua). Per tant, la norma se situarà en un lloc intermedi i s'ocuparà, essencialment, del conjunt de produccions lingüístiques que una determinada acció social patrocinarà. Alhora, s'estableix una distinció entre la *norma objectiva* i la *norma prescriptiva*: mentre que aquesta es refereix als usos sancionats com a correctes per una autoritat consensuada, aquella constitueix una abstracció de l'ús que en fan els parlants d'una llengua. Dit això, convé no oblidar que l'orientació descriptiva de la lingüística estructural ha minimitzat l'atenció cap a la norma, objectiva o prescriptiva. La gramàtica descriptiva estudia la producció lingüística des de la diversitat mitjançant el mètode inductiu, i les formulacions a què arriba no tenen res a veure amb els criteris de correcció.

La lingüística generativotransformacional, mitjançant els termes de *competència* i *actuació*, reelabora la distinció saussureana entre llengua i parla. Així que, d'una banda, tindrem els coneixements i els mecanismes que possibiliten la producció i la comprensió de missatges lingüístics o, dit d'una altra manera, la potencialitat d'una gramàtica intuïtiva, i, de l'altra, el conjunt d'usos reals de la llengua. El paper de la norma en el paradigma generativista és totalment irrellevant: s'ubica en la perifèria de l'actuació. Som davant d'un enfocament de caràcter predictiu que, des del mètode hipoteticoductiu, teoritza sobre el funcionament del llenguatge. Els termes *gramaticalitat* i *agramaticalitat* guien aquest procés avaluatiu propi de les ciències experimentals.

Abans de caracteritzar la lingüística textual, sobretot pel que respecta a la incidència de la lingüística estructural i generativa en l'ensenyament de les llengües, crec que és convenient matisar que la clara aposta per l'objecte d'estudi *llengua*, en el primer paradigma, i *competència* en el segon, ha prioritzat l'estudi de la varietat formal de la llengua —oral i escrita— en detriment dels re-

gistes informals. En definitiva, l'aposta per l'abstracció —la «llengua ideal» chomskyana—, acompanyada d'un elevat grau de formalització, ha menat a una marginació de la «llengua real», no tan perfecta i, sobretot, molt diversificada.

Finalment, arribem a la lingüística textual. La superació del límit oracional en l'estudi del llenguatge ha creat un marc interdisciplinari on la sociolingüística (i la psicolingüística) tenen moltes coses a dir. La nuclearitat de l'enfocament comunicatiu tindrà com a conseqüència l'emergència de la parla saussureana i de l'actuació chomskyana. La competència lingüística dóna pas a una *competència comunicativa* (Hymes, 1971) que dotarà l'individu, a més de les regles gramaticals, d'un conjunt de coneixements i habilitats discursives i socioculturals.

La nova atenció per l'ús lingüístic avalua l'èxit comunicatiu en funció del control de l'*adequació* (pragmàtica), de la *coherència* (semàntica) i de la *cohesió* (sintàctica). Fonamentalment a partir de la vessant pragmàtica de la lingüística textual, també són objecte d'atenció els registres informals de la llengua i, en conseqüència, tornarà a fer-se visible tota la variació (geogràfica i social) que li és inherent. Interessa, per tant, tot el repertori lingüístic d'uns parlants heterogenis que han de sotmetre's a una gran diversitat de situacions comunicatives. La norma, des d'aquesta nova perspectiva, fixarà uns usos que es convertiran en l'eix de la varietat estàndard de la llengua, que, alhora, actuarà com a model referencial en les situacions comunicatives formalitzades.

3. Les qüestions relacionades amb «o idioma galego», com no podia ser d'una altra manera, constitueixen el veritable moll de l'os del llibre. Quinze capítols s'ocupen de presentar, d'una banda, estudis foneticofonològics —segmentals i suprasegmentals— i morfosintàctics, referits ara a la llengua oral ara al patró normatiu —preferiblement escrit—; i, de l'altra, qüestions relacionades amb la història social de la llengua, centrades fonamentalment a historiografiar el conflicte sobre el model de codificació. Capítol a part mereix l'article que clou el llibre, un treball excel·lent d'Henrique Monteagudo sobre variació sociolingüística i estandardització del gallec que ben bé hauria pogut encapçalar el llibre. Aquesta avinentesa, però, la dedicarem a comentar el treball més genèric sobre la futura *Gramática da Real Academia Galega*.

L'article signat pels integrants de l'equip de gramàtica de l'Institut da Lingua Galega —Rosario Álvarez, Francisco Cidrás, Ernesto González Seoane, Xosé Luís Regueira i Xosé Xove— té un valor singular, ja que ens presenta el projecte en curs d'elaboració de la *Gramática da Real Academia Galega*. L'explicitació ideològica dels objectius és especialment aclaridora. En destacaré algunes consideracions:

a) «É una gramática que parte do galego como lingua independente» (p. 68). Això, però, no és obstacle perquè el model a seguir, segons els redactors, marque una tendència programàtica a combatre la interferència del castellà i, alhora, a establir traces convergents amb el portuguès. Aquesta darrera instrucció gramatogràfica —absent en la selecció de l'inventari grafèmic de la llengua— és una mostra més de la negociació permanent entre els diversos posicionaments estandarditzadors. Segons la meua opinió, la inestabilitat de la codificació gallega, presentada sovint com el comportament natural d'una varietat estàndard en constant formació, és un obstacle important per al futur d'una llengua en clara situació de minorització.

b) És una gramàtica de tendència purista: «unha obra promovida pola Real Academia Galega [...] é inevitable que sexa recibida polo público como unha gramática con forte carga prescriptiva» (p. 67). I és que no s'ha de perdre de vista que la comunitat lingüística gallega encara mostra força dèficits en l'establiment de la varietat estàndard, tant en l'àmbit tècnic de la norma com en el de l'assoliment d'una presència sòlida en el repertori funcional. La inseguretat lingüística dels usuaris de la llengua en els àmbits formals és un obstacle per a la difusió d'una norma més intuïtiva i no tant prescriptiva.

c) A conseqüència del que s'acaba de dir en el punt anterior, el caràcter descriptiu d'aquest projecte presentarà uns límits, matisables segons el nivell d'anàlisi lingüística considerat, justificats

en part per una situació sociolingüística anòmala. La selecció dels trets que han de figurar en una descripció de la varietat estàndard del gallec, a banda de les dificultats que sol ocasionar tota tria lingüística en termes d'adequació, es veu altament dificultada per una situació de conflictivitat lingüística fortament ideologitzada.

4. Inês Duarte s'ocupa del portuguès, més concretament del diasistema luso-brasil. L'esmentada autora ens forneix informacions força interessants sobre el pensament gramatical a Portugal i a Brasil i, alhora, dissectiona els principis subjacents a l'elaboració de la *Gramática da Língua Portuguesa*, en l'edició revisada i augmentada de 2003. Quede dit que, si més no d'entrada, m'ha resultat sorprenent l'absència de qualsevol esment al gallec. Es confirma, doncs, que l'actitud de bona part dels lingüistes portuguesos envers la reintegració del gallec no ha suposat per al sector lusista un element de suport important.

L'estudi de la gramatografia dels dos primers terços del segle xx farà visible el canvi substancial d'orientació que ha experimentat la concepció tradicional de la *grammatica descriptiva científica* (Said Ali, 1927). Una concepció, la tradicional, de la qual no es va deslliurar totalment la *Nova Gramática do Português Contemporâneo* (1984). Així, aquesta gramàtica prendrà el gruix de les dades dels escriptors portuguesos, brasilers i africans dels segles xix i xx. Tanmateix, un cop la lingüística moderna ha impugnat el concepte clàssic de correcció/incorrecció, els grans projectes gramaticals contemporanis han subvertit la preeminència de les fonts literàries a favor d'una atenció preferent a una llengua parlada de natura heterogènia. És el cas de la *Gramática da Língua Portuguesa*, una gramàtica que ja descriu dues varietats nacionals i fa atenció a la variació geogràfica existent a Portugal.

Tal com s'ha dit, l'autora ens ofereix una visió de l'estat de la norma a Portugal i a Brasil. Així, l'estabilitat normativa a Portugal, resultat d'un ampli consens al voltant de l'acceptació de la preeminència en la varietat formal de la varietat geogràfica de l'eix Lisboa-Coimbra, contrasta amb la complexitat que defineix la qüestió a Brasil. No s'ha de perdre de vista que fins a mitjan segle xviii les llengües històriques i territorials eren clarament majoritàries. El portuguès, la llengua hegemònica, s'ha anat incorporant en una situació d'adquisició imperfecta o d'aprenentatge irregular.

En el marc d'una situació escolar i cultural molt deficitària, el model normatiu de la variant brasilera s'ha erigit en una qüestió política central. Així, amb el temps ha anat prenent força la tendència a accentuar l'especificitat de la «língua brasileira» mitjançant l'aposta per un model pròxim a la llengua oral. Segons l'autora, juntament a la proliferació de tot un seguit de prejudicis ideològics, l'absència de diàleg entre l'Academia Brasileira de Letras i l'Academia de Ciències de Lisboa ha estat determinant. El paper estandarditzador d'aquesta darrera institució és qualificat per Duarte d'inefecaç, ja que ha pres suport en la idea errònia segons la qual la unitat ortogràfica havia de garantir indefectiblement un model formal compartit. Afortunadament, segons l'autora, el diàleg fluid entre els lingüistes està reconduint una nova temptativa individuadora.

5. L'any 1999 va veure la llum la *Gramática descriptiva de la lengua española*, un projecte dirigit per Ignacio Bosque i per Violeta Demonte, autora del capítol referit a la norma de l'espanyol que em dispo a comentar. La proposta ideològica d'aquesta magna obra permetrà a Demonte, d'una banda, reflexionar sobre el conflicte fronterer entre la descripció i la norma, i, de l'altra, justificar que la *GDLE* no és una obra normativa, ni directament ni indirecta.

La citació de Pakayama (1995), «la descripción es siempre una forma débil de prescripción», posa damunt de la taula la dificultat que tenen les gramàtiques descriptives de desempallegar-se de les consideracions normatives. Segons l'autora, «las consideraciones sobre los usos "incorrectos" son propias del orden jurídico, o del terapéutico, y no del lingüístico, y resultan incómodas en un momento de extensión de la educación, y de la conciencia de que es posible ser tratado como igual siendo diferente» (p. 16). Tota una declaració d'intencions de la que serà l'orientació de la *GDLE*.

I una referència al dogma sagrat de la política lingüística tradicional i actual sobre l'espanyol: la unitat en la diversitat.

L'autora reconeix que en el món hispànic la relació entre norma i descripció (concepte on hi tindria una presència important la variació lingüística) no està ben establerta. Això provoca la convivència d'una visió teòrica, que deixa la norma fora de qualsevol consideració gramatical, amb una noció, si es vol més popular, que li atorga un estatus historicosocial indefugible. Segons això, la gramàtica normativa vindria a ser una mena de gramàtica parcial, una gramàtica descriptiva que seleccionaria una sèrie de trets caracteritzats per judicis estimatius.

Si acceptem que el concepte de norma va íntimament lligat al de llengua estàndard, ens adonarem de seguida que la mateixa doctrina tradicional ha experimentat canvis d'orientació substancials. Demonte ens parla de la vigència de noves tendències ideològiques en la definició de l'estàndard de l'espanyol. Un dels canvis més importants és la impugnació de la concepció segons la qual el castellà peninsular és el «dialecto primario del español [...] norte orientador y casi modélico para un número vasto de hispanohablantes» (Hernández Alonso, 1996: 197). En el marc d'una concepció més flexible, la nova doctrina atorgarà a les variants no peninsulars un protagonisme que històricament els havia estat negat. Estaríem parlant d'un estàndard multiareal o, si es prefereix, pluricèntric. Sens dubte, en aquesta nova orientació hi ha tingut molt a veure el creixent pes demogràfic, econòmic i polític dels països americans castellanoparlants. Els trets geolèctals americans estan amarant l'estàndard de l'espanyol. Més encara, l'espanyol del segle XXI serà americà o no serà. L'autora pensa que aquesta nova manera d'entendre la varietat formal de l'espanyol és el millor antídote contra els particularismes disgregadors i augura que la nova gramàtica (normativa) de la RAE recollirà aquests preceptes.

6. Joan Solà, director de la *Gramàtica del català contemporani*, sintetitza la ideologia lingüística que subjau a l'elaboració d'aquest projecte gramatogràfic que va veure la llum el 2003. L'autor, amb un estil directe i amb voluntat pedagògica, aborda la discussió programàtica entre els membres de l'equip de coordinadors de l'obra a propòsit de l'establiment de l'abast semàntic del sintagma *gramàtica descriptiva*. El resultat final del debat estableix que la *Gcc* «es preocupa de definir bé el fenomen i de delimitar-ne l'extensió: la resta no l'afecta» (p. 34-35). L'esmentada gramàtica té com a objectiu, doncs, fer una radiografia del funcionament de la llengua en la realitat quotidiana. Dit d'una altra manera, la *Gcc* incorpora una descripció dels fets, sense cap voluntat valorativa, que la doctrina lingüística del moment considera més rellevants. La influència de la ideologia present a la *Gramàtica descriptiva de la llengua espanyola* hi és ben present, tal com Solà ha reconegut en fòrums diversos.

Ara bé, com s'ha anat demostrant en els punts anteriors en relació amb la indefectible presència (directa o indirecta) de la prescripció en els corpus descriptius, el cas de la *Gcc* ens mostra tot un seguit d'interseccions que fóra bo de no perdre de vista. M'hi referiré de manera breu.

En primer lloc voldria destacar el tractament d'un bon grapat de trets, sobretot de caràcter sintàctic, en què la norma gramatical o és ambigua o no en diu res. Joan Solà, en el seu llibre *Sintaxi normativa: estat de la qüestió* (1994) ja va tractar una extensa nòmina que en la *Gcc* han estat estudiats més exhaustivament. Dit això, no s'escapa a ningú que les aportacions d'aquests estudis tindran un impacte en els usuaris de la llengua, sovint massa indefensos a l'hora d'enfrontar-se a fets lingüístics controvertits. D'altra banda, l'autor del capítol considera que la situació de minorització històrica de la llengua catalana ha contribuït decisivament en la creació de dos sectors d'usuaris —i fins i tot d'institucions— amb plantejaments normatius diferents: d'una banda els que s'arreceren en els usos prescrits —o percebuts— com a normatius com un acte de lleialtat i patriotisme i de l'altra els que aposten per un model de llengua que no violente determinades solucions molt generalitzades en la llengua oral. A propòsit d'això, m'agradaria alertar de la simplificació que suposa l'esmentat plantejament, sobretot pel que fa a l'acostament programàtic a la llengua oral: no s'ha d'oblidar que quan l'oralitat —o si es prefereix la col·loquialitat— és el model, convé no perdre de vista l'extraordinària variabilitat geolingüística en què pren forma. I em dona la sensació que

aquest plantejament no defensa precisament una visió diasistemàtica, sinó més aviat monodialectal —siga quina siga l'àrea lingüística des de la qual s'impulsa—.

I una darrera qüestió, si es vol epidèrmica, ara sobre el model normatiu amb què s'ha redactat la *Gcc* i s'han homogeneïtzat els diversos capítols. L'equip que ha coordinat aquest projecte podríem dir que ha optat per un model més flexible, que permet optar per formes que en la versió més purista de la normativa han quedat relegades. Es tracta d'aspectes força conflictius (per i per a, concordança del verb *haver-hi*, *en i al* davant d'infinitiu temporal, etc.). Aquesta actitud d'obertura —i alguna transgressió normativa més supèrflua: els signes d'interrogació i d'admiració al principi de les clàusules, per exemple— no deixa de ser, malgrat la voluntat programàtica de l'obra, una versió feble de prescripció.

7. Corol·lari. El llibre ressenyat visualitza diàfanament la preocupació contemporània d'un bon grapat de comunitats lingüístiques peninsulars per adaptar el model normatiu a una nova realitat comunicativa. La «fauna plumífera», com dirien Lamuela i Murgades (1984) ja no és la consumidora única —ni tan sols la més nombrosa—, dels usos formals de la llengua. La *Galàxia Gutemberg* ha deixat pas a la *Galàxia Marconi* i, paral·lelament, els paradigmes lingüístics han anat adaptant les seues formulacions a aquesta nova realitat. El concepte *norma* ja no és vist avui de la mateixa manera que fa una trentena d'anys. L'*adequació* lingüística, en el marc dels enfocaments comunicatius, troba en la descripció lingüística —en les gramàtiques descriptives— un espai òptim per gestionar la distribució de les diferents opcions en un repertori comunicatiu cada cop més matissat. Vol dir això que hem cantat les absoltes a la norma prescriptiva? Si el nostre referent és la norma tradicional, monolítica i taxonòmica, probablement sí. Ara bé, deixeu-me (pre)dir, per acabar, que la nova norma, heterogènia i flexible, però igualment prescriptiva, tindrà una presència determinant en la discriminació dels usos que defineixen la varietat estàndard de les llengües.